

σον ἀφορᾷ τὴν γνώμην τοῦ πραγματισμοῦ ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐνὸς ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν «ἰδιοσυστασίαν» του (φέρω ἐνταῦθα εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν ὁμοίαν γνώμην τοῦ F i c h t e) τονίζω, ὅτι αὕτη ἐγκλείει βέβαια ἀλήθειάν τινα, θὰ τὴν πραγματευθῶ ὅμως κατωτέρω ὡς ἰδιαίτερον πρόβλημα περὶ τοῦ κύρους τῆς φιλοσοφίας (1).

Δὲν εἶναι ὅμως ὀρθοὶ καὶ αἰ κατ' ἰδίαν γνωσεολογικαὶ καὶ ἠθικαὶ γνώμαι τῆς ὅλης αὐτῆς κατευθύνσεως: ἐ γ ὡ δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω, ὅτι π.χ. ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἀπεδείχθη ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὡς μία ἀπλῆ γνώμη ἐκ συνηθείας· δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω ἐ π ἰ σ η ς, ὅτι ἐπειδὴ, ὅπως δεικνύει ἡ πείρα, αἱ ἀντικειμενικαὶ λεγόμεναι ἀρχαὶ μεταβάλλονται μὲ τὴν μεταβολὴν τῶν φαινομένων καὶ τῆς πείρας, πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν ὑπάρχουσιν· κατ' ἐμὲ ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη δυνατὴ ἐξήγησις τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι δηλαδὴ τοιαῦται ἀρχαὶ δὲν ἐγνώσθησαν (ἀκόμη) ἔνεκα τῆς περιορισμένης πείρας μας· δ ἐ ν ε ὑ ρ ἰ σ κ ω τέλος, ὅτι ὁ πραγματισμὸς ἀπέδειξε τὴν γνώμην του ὅτι ἀλήθεια εἶναι τὸ ὠφέλιμον ἢ τοῦλάχιστον ὅτι τὸ ὠφέλιμον τοῦτο δὲν εἶναι, ὅπως παραδέχεται ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸ ἐκάστοτε ὠφέλιμον διὰ τὸν κατ' ἰδίαν ἄνθρωπον κτλ. Δὲν εἰσέρχομαι ὅμως ἐνταῦθα εἰς κριτικὴν τῶν κατὰ μέρος ἐκδοχῶν.

β) Αἱ τάσεις πρὸς φυσιοδιφικὴν φιλοσοφίαν.

Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη ἀποψις περὶ τοῦ τί εἶναι φιλοσοφία καὶ πῶς ὀφείλει νὰ γίνῃται ἐπεξεργασία αὐτῆς; Ἐταυτίσθη μὲν ἡ φιλοσοφία μὲ τὴν γνωσεολογίαν, ἢ μὲ τὴν ψυχολογίαν ἢ μὲ τὴν κοινωνιολογίαν ἢ μὲ τὸ ὅλον τῶν ἐπιστημῶν τούτων, ἀνεγνωρίσθη ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ μία ἰδιαίτερα φιλοσοφία, ἡ ὁποία θὰ καταρτίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων, ὡς συμπλήρωμα αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν παρουσιασθῆ πρὸ πάντων ὁ κοινωνιολογισμὸς καὶ ὁ ψυχολογισμὸς ὡς φιλοσοφία.

Κατὰ τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐδέσποζεν ἡ τάσις νὰ γίνῃται ἐπε-

1. Πρβλ. κατωτέρω εἰς τὸ δεύτερον μέρος.

ξεργασία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης μὲ ἐπιστημονικὸν κῦρος, ἢ φιλοσοφία πρέπει, ἐλέγεται, νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ μιᾶς ἀκριβοῦς εἰδικῆς ἐπιστήμης. Ἴδου δὲ ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εἶχον ἐπιτύχει ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος μεγάλας προόδους, τὰ δὲ πορίσματά των περιεῖχον, ὡς ἐφαίνετο, καὶ λύσιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πλέον διαδεδομένη ἀποψις κατὰ τὴν τάσιν πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν ἦτο: ἡ λύσις τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων ὀφείλει νὰ γίνεταί συμπερασματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων, τῶν πορισμάτων, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Καὶ εἰς παλαιότερας ἐποχὰς ἐγένετο λόγος περὶ φιλοσοφίας ἐπὶ βάσεως ἐπαγωγικῆς, ἀπαξ δὲ εἰδικῶς καὶ ἐπὶ βάσεως μαθηματικῆς. Τὴν πρώτην ἀποψιν ἐξέφρασεν ὁ Bacon (of Verulam), τὴν ἄλλην ὁ Descartes: Ὁ πρῶτος ἐπεδίωκε κυρίως τὴν ἀναμόρφωσιν ὅλων τῶν ἐπιστημῶν διὰ τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Ὁ δεύτερος ἐπεδίωκε φιλοσοφίαν ὡς ἐπιστήμην διὰ τῆς μεθόδου τῶν μαθηματικῶν. Ὡστε ἐπειδὴ τὰ μαθηματικὰ προχωροῦν ἀπαγωγικῶς (συμπερασματικῶς, συλλογιστικῶς), ἦτοι, ὡς φαίνεται, κατέρχονται ἀπὸ τοῦ γενικοῦ εἰς τὰ ἰδιαίτερα, αἱ δύο ἐκεῖναι ἀπόψεις εἶναι φύσεως ἀντιθέτου. Συνέβη δὲ καὶ τὸ ἐξῆς: οἱ φιλόσοφοι ἐξείλισσον τῶρα τὰ συστήματά των (ὅπως καὶ πρὶν) συμπερασματικῶς (ἀπαγωγικῶς, συλλογιστικῶς), δὲν περιορίζοντο εἰς τὸν εἰδικώτερον τρόπον τῶν μαθηματικῶν, ἐνῶ ἀπεναντίας αἱ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξελισσόμενα εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον, ἦτοι ἀνήρχοντο ἀπὸ τὰ δεδομένα κατ' ἰδίαν ἀντικείμενα εἰς τὸ γενικὸν (ὡς συμπέρασμα). Ἡ κατάστασις αὕτη λοιπὸν παρήγαγε καὶ ἐθεμελίωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐπαγωγή εἶναι ἡ μέθοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ ἀπαγωγή ἢ φιλοσοφικὴ μέθοδος, ἐπῆλθε δὲ ἀμέσως καὶ συνταύτισις τῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὥστε οἱ φυσιοδίφαι, ὅσοι κατεγέλων μὲν τὰς φιλοσοφικὰς λεγομένας διανοητικὰς κατασκευάς, δὲν ἤρνοῦντο ὁμως τὴν φιλοσοφίαν ὡς μίαν γενικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου, προσεπάθησαν νὰ ἐπεξεργασθοῦν αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσιοδιφικῆς μεθόδου, τῶν δεδομένων τῆς φυσιοδιφίας.

Ἡ προσπάθεια αὐτὴ εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ὅτε οἱ φιλοσοφοῦντες φυσιοδίφαι ἐξήγουν τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσιολογικῶν τῶν καὶ τῶν ἐγκεφαλοανατομικῶν τῶν παρατηρήσεων. Ἀναφέρω τὸν ἰατρὸν De la Mettrie (1709—1751), ὁ ὁποῖος (δηθεν) ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις του εἰς τὸ ἀνθρώπινον νοσοῦν (πάσχον) σῶμα συνεπέρανεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηχανή, ὅτι ψυχὴ δὲν ὑπάρχει, οὔτε δὲ καὶ θεὸς καὶ ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀπόλαυσις. Ἀναφέρω ἐπίσης τοὺς Carl Vogt (1817—1895) καὶ Moleschotte (1822—1893), οἱ ὁποῖοι, φυσιολόγοι, ἐξήγουν τὴν ψυχικὴν λειτουργίαν ὡς λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου, ἠρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν ψυχῆς καὶ ἀντεπροσώπευον μίαν σύμφωνον πρὸς ταῦτα γενικὴν ἀποψιν περὶ κόσμου. Γνωστὸς εἶναι πρὸ πάντων ὁ φυσιοδίφης Ludwig Büchner (1824—1899) διὰ τοῦ συγγράμματός του «Kraft und Stoff», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὰ πάντα ἀπὸ τὴν ὕλην, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζῃ, εἰάν, ὅταν λέγει δύνάμιν καὶ ταυτίζει αὐτὴν καὶ μὲ πνεῦμα καὶ συνείδησιν, ἐννοεῖ, ὅτι αὐτὰ εἶναι προϊόντα τῆς ὕλης ἢ εἶναι μία ἀρχικὴ ἰδιότης, μία ἀρχικὴ δύναμις ἐντὸς τῆς ὕλης, ἢ πῶς λοιπὸν ἐννοεῖ τὴν σχέσιν μεταξὺ ὕλης καὶ δυνάμεως. Ἀλλὰ ἐπαναστατικῶς ἔδρασαν εἰς τὴν ἐπιστήμην αἱ γνῶμαι τοῦ Darwin.

Ὁ Darwin (Charles, 1809—1882), ὀνομασθεὶς ὁ «Κοπέρνικος τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου», ἐπλησίασε ἓνα σπουδαῖον πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν λύσιν του· κατέστρεψε τὴν μέχρι τοῦδε ἰσχύουσαν ἀποψιν περὶ σταθερότητος τῶν εἰδῶν (1) καὶ ἐθεμελίωσε τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν τῶν μὲν ἐκ τῶν δέ. Ὁ δαρουνισμὸς ὡς εἰδικὴ φυσιοδιφία δὲν ἐνδιαφέρει, ἐννοεῖται, ἔδῳ τὸ θέμα μου· ἐπίσης δὲν μ' ἐνδιαφέρει καὶ τὸ ὅτι ἡ εἰδικὴ διδασκαλία τοῦ Darwin, ἤτοι ἡ ὑποθετικὴ ἐξήγησις τοῦ γεγονότος τῆς ἐξελίξεως διὰ τῶν λεγομένων ἀρχῶν τῆς ἐπιλογῆς, τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως, τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς κληρονομι-

1. Πρὸβλ. Darwin, On the origin of species by means of natural Selection 1859, πρὸβλ. δὲ καὶ τὸ ἰδιαιτέρον σύγγραμμά του περὶ τοῦ ἀνθρώπου «Ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου».

κόπητος δὲν μοῦ φαίνεται νὰ εἶναι τελείως βάσιμος καὶ δὲν εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ('). Ἐπιβεβαιωθεῖσαν ἐξέλιξιν τῶν εἰδῶν τῶν μὲν ἐκ τῶν δέ, ἐδῶ δὲ σημασίαν ἔχει ἀκριβῶς ὅτι ἔγιναν προσπάθειαι διὰ νὰ λυθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος τούτου τῆς ἐξελίξεως ἄλλα προβλήματα. Ὁ Darwin ὁ ἴδιος ἐξήγει τὴν «ἠθικότητα» ὡς συνέχειαν τῆς ἐνεργείας τῶν κοινωνικῶν ἐνοστικῶν τῶν ἐπιλοίπων ζώων, παρεδέχθη ὅτι μὲ τὴν σωματικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνωτέρων ὀργανικῶν τύπων ἀπὸ κατώτερα συμβαδίζει καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν ψυχικῶν ἰκανοτήτων καὶ συνέπερανε δημοσίᾳ μὲν (κακολογούμενος ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας) ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν δὲν ἀντιφάσκει ἀναγκαιῶς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ, ἰδιωτικῶς δὲ (εἰς τὰς ἐπιστολάς του) ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὄντων (τῶν εἰδῶν) μέχρι τῆς παρουσίας ἐνὸς βιωσίμου «σκοπίμως» ὀργανωμένου εἴδους κατεστράφησαν ἑκατομμύρια μεσάζοντα εἶδη, δὲν διαβλέπει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ὑπάρχει δημιουργὸς θεός.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς λύσεως τοῦ μέχρι τοῦδε φιλοσοφικοῦ θέματος ἐγένετο ἔπειτα παραδεκτὸς ἀπὸ πολλοὺς φυσιοδίφας, μὲ ὅλον ὅτι δὲν κατέληξαν ὅλοι εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Ἐπρόκειτο δὲ κυρίως περὶ τῶν προβλημάτων θεός, γένεσις τοῦ κόσμου καὶ ψυχὴ. Τυπικὰς λύσεις παρουσιάζουν αἱ γνῶμαι τοῦ Haeckel, τοῦ Reiske καὶ τοῦ Ostwald.

Ὁ Haeckel (1834—1918) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ὡς φυσιοδίφης καὶ ὡς συντελέσας τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ διάδοσιν τῆς θεωρίας περὶ ἐξελίξεως τῶν ὄντων ἐκ τύπων ἀπλουστάτων εἰς ἀνωτέρους. Θέλω νὰ ἀναφέρω μόνον ὅτι εἰς τὸν Haeckel ὀφείλει ἡ φυσιοδιφία (ἢ βιολογία) μαζὺ μὲ τὸν Lamarck καὶ Darwin βασικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἐπεξεργάζομαι ἐδῶ, εἶναι ὅτι αὐτός, καταπολεμῶν τὴν μέχρι τοῦδε φιλοσοφίαν, κατέληξεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς βιολογίας καὶ γενικῶς τῆς φυσιοδι-

1. Πρὸβλ. τὸ σύγγραμμά μου «Αἱ ἀκριβεῖς βάσεις τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως».

φίας, εἰς μίαν δῆθεν ἀκριβῆ (ἐπιστημονικὴν) φιλοσοφίαν⁽¹⁾. Ἐκθέτων συντόμως τὴν διδασκαλίαν του ἀναφέρω παροδικῶς μόνον, ὅτι γνωρίζει πάντως ἐπιπολαίως τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν καταπολεμεῖ, ἔχει δὲ ἰδίαν ἀποψιν περὶ τοῦ τι ἐπιδιώκει ἡ φιλοσοφία· εἰς τὸ σύγγραμμά του «*Generelle Morphologie*», σπουδαῖον κατὰ τ' ἄλλα, ὀνομάζει τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐμπειρίαν δύο ἀμοιβαίως συμπληρωνομένας μεθόδους, τὴν ὀνομάζει ὁμως καὶ «τὴν βαθυτέραν γνῶσιν τῆς γενικῆς συναρμογῆς (ἐξαρτήσεως) τῶν παρατηρηθέντων φαινομένων». Οὕτως ἢ ἄλλως προσπαθεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσιοδιφίας νὰ εὔρη ἀπάντησιν εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπησχόλουν τὰς πρὶν φιλοσοφικὰς λεγομένας διανοητικὰς κατασκευὰς ἢ, ὅπως αὐτὸς λέγει, εἰς τὰ λεγόμενα αἰνίγματα τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα εἶχε καθορίσει ὁ *Dubois-Reymond*.

Σκέπτεται λοιπὸν ὡς ἑξῆς : ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀνέρχεται μέχρι ἐνὸς πρώτου πλάσματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀκόμη ὕφην (*strukturlos*)· τὸ πλάσμα αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι παρήχθη ἐξ ἑαυτοῦ ἀπὸ ὑπαρχούσας συνθήκας, διότι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ὀργανικοῦ καὶ ἀνοργάνου· πρέπει δὲ νὰ γίνῃ παραδεκτὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν περιπλόκων ψυχικῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀπλούστερα τῶν κατωτέρων ζώων· ὥστε δὲν ὑπάρχει, λέγει, λόγος διὰ τὴν ἐκδοχὴν δυαδικῆς ἀπόψεως μετοξὺ θεοῦ καὶ κόσμου, πνεύματος καὶ ὕλης· παραδέχεται λοιπὸν : ἡ ἀρχικὴ ὑπαρξις εἶναι ὁ αἰθέρ, μία ὕλη, τῆς ὁποίας τὰ ἄτομα εἶναι προικισμένα (*εἶχουν*) μὲ αἴσθησιν καὶ θέλησιν, ὥστε, λέγει, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μίαν ἀρχικὴν οὐσίαν (*Urwesen*), ἡ ὁποία εἶναι μία ἔνωσις ἀχώριστος ὕλης καὶ δυνάμεως, ἐνεργείας (μὲ ἄλλας λέξεις ὕλης καὶ πνεύματος ἢ ψυ-

1. Πρὸβλ. εἰδικώτερον : *Der Monismus. Glaubens-bekenntnis eines Naturforschers* (Vortrag 1902), ἔπειτα *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie* ἔπειτα *Die Lebenswunder. Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie* 1904. Τὰ βιβλία αὐτὰ τοῦ *Haeckel* δὲν περιποιῶν δυστυχῶς τιμὴν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου φυσιοδίφου· πρὸβλ. τὴν κριτικὴν μου ἐν τῷ κειμένῳ.

χῆς) καὶ ἓνα γενικὸν νόμον τοῦ κόσμου, τὸν νόμον τῆς οὐσίας (Substanzgesetz), ἥτοι τὴν συνένωσιν τοῦ νόμου τῆς διατηρήσεως τῆς ὕλης καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς δυνάμεως, τῆς ἐνεργείας. Κατὰ ταῦτα ὁ κόσμος δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ δυαδικῶς ἀλλὰ ἐνιστικῶς· ἡ δυαδικὴ ἀποψὶς «διαμελίζει τὸ Σύμπαν εἰς δύο ὅλως διαφόρους οὐσίας, τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ τὸν ἄυλον θεόν, ὁ ὁποῖος ἀντιτίθεται εἰς ἐκεῖνον ὡς ὁ δημιουργός, διατηρητὴς καὶ κυβερνήτης του, ὁ ἐνισμὸς ἀπεναντίας. . . . παραδέχεται ἐν τῷ Σύμπαντι μόνον μίαν καὶ μόνην οὐσίαν, ἡ ὁποία εἶναι ταυτοχρόνως καὶ θεὸς καὶ φύσις· σῶμα καὶ πνεῦμα (ἢ ὕλη καὶ ἐνέργεια) εἶναι ἐν αὐτῇ ἀδιασπᾶστος συνηνωμένα». Ὡστε ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, λέγει ὁ H a e c k e l, εἶναι ἐνιαία, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε νεκρὰ ὕλη, ἀθροισμὰ νεκρῶν ἀτόμων, οὔτε πάλιν ὁμὰς ἐνεργειῶν, δυνάμεων· ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἐνιαία ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι αὐτὴ (εἶναι δὲ ὁ αἰθὴρ) ἀποτελεῖται ἐκ συνδυασμοῦ πνεύματος καὶ ὕλης. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοιαύτης ἐνιστικῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου πρέπει, λέγει ὁ H a e c k e l, νὰ λυθοῦν ὅλα τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ὁμιλεῖ λοιπὸν περὶ μιᾶς «ἐνιστικῆς θρησκείας», κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντὶ τοῦ ἀπὸ τὸν κόσμον κεχωρισμένου θεοῦ καὶ τῆς ἀδρανοῦς καὶ βαρείας ὕλης θὰ γίνῃ παραδεκτὸς ὁ ἀεικίνητος κοσμικὸς αἰθὴρ καὶ θ' ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς λατρείας. Ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ μιᾶς «ἐνιστικῆς ψυχολογίας» καὶ ἐννοεῖ ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἄτομα (μῶλον ὅτι ἀσυνειδήτως) αἰσθάνονται, πᾶν κύτταρον εἶναι ἀναγκαίως πεπροικισμένον μὲ ψυχικὰς ἰδιότητας, ἐννοεῖται δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ἐπῆλθεν εἰς τὰ πολυκύτταρα ὀργανικὰ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ψυχικὴ ἰδιότης συνεκεντρώθη εἰς ἓνα ἰδιαίτερον κύτταρον, τὸ «ψυχοκύτταρον» (Seelenzelle), ἡ συνείδησις εἶναι τὸ προῖόν τοῦ συγκεντρωθέντος νευρικοῦ συστήματος. Ὁ H a e c k e l ὁμιλεῖ περαιτέρω περὶ μιᾶς ἐνιστικῆς ἠθικῆς : ἥτοι, λέγει, ὁ τρόπος τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου πρέπει ἀναγκαίως νὰ καθορισθῆ σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδοχὴν ὅτι αὐτὸς εἶναι ζῶον σπονδυλωτὸν κοινωνικὸν καὶ ὅτι ἀκριβῶς δὲν τείνει μόνον πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἀλλὰ ἔχει καὶ κοινωνικὰ ἐνστικτα· ἡ ἠθικὴ πρέπει λοιπὸν, λέγει, νὰ ζητηθῆ εἰς τὴν ἰσορρο-

πίαν τῶν δύο τούτων βάσεων, ὁ δὲ «χρυσοῦς νόμος τῆς ἠθικῆς» συνίσταται ἐν τούτῳ : «ὀφείλεις ν' ἀγαπᾷς τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Περαιτέρω ὁμιλεῖ ὁ H a e c k e l καὶ περὶ μιᾶς ἐνιστικῆς καλαισθητικῆς καλαισθητικῆς ἐκτίμησις τῶν ἀντικειμένων, λέγει, συμβαίνει ἢ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν αἰσθησιακῶν ὀργάνων, τὰ ὅποια διεγείρονται διὰ τοῦ συναισθήματος τῆς ἡδονῆς ἢ διὰ συνδυασμοῦ τῶν ἐντυπώσεων τούτων μὲ διέγερσιν τῶν φρονητικῶν νευρικῶν κέντρων, τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων διανοήσεως : κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ ἀπ' εὐθείας ἢ αἰσθησιακῆς ὠραιότητος, κατὰ τὴν ἄλλην περίπτωσιν περὶ ὠραιότητος ἐκ συνδυασμοῦ (Assoziation). Καὶ συντόμως ὁ Haeckel ὁμιλεῖ περὶ ἐνιστικῆς ἀπόψεως τοῦ πολιτειακοῦ καὶ γενικῶς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τοῦ πολέμου, τῆς εἰρήνης καὶ γενικῶς περὶ παντὸς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ περιβάλλον του, ἐπίσης δὲ καὶ περὶ ἐνιστικῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιστήμης, π.χ. περὶ ἐνιστικῆς ἀπόψεως τῆς ἰατρικῆς, τῆς βοτανικῆς κτλ.

Ἄλλὰ ἡ βασικὴ γνώμη τοῦ H a e c k e l, ὅτι ἡ σύγχρονος φυσιοδιφία ὀδηγεῖ μόνον εἰς μίαν ἐνιστικὴν ἄποψιν τοῦ κόσμου καὶ μάλιστα ὅπως ὁ ἴδιος ἐξεπόννησεν αὐτήν, εὔρε πραγματικὴν κριτικὴν εἰς τὰς ἐκδοχὰς τοῦ R e i n k e (1849—1935), διότι καὶ αὐτὸς φιλοσοφεῖ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἦτοι ὁ R e i n k e λέγει ὅτι ἡ ἐξέλιξις εἰς τὸν βιολογικὸν κόσμον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ μόνον διὰ τῆς ἐπιλογῆς καὶ καταλήγει εἰς μίαν φανεράν δυαδικὴν ἄποψιν τοῦ κόσμου. παραδέχεται δημιουργὸν πνεῦμα, θεὸν (1). Αἰτιολογεῖ δὲ τὴν γνώμην του ὡς ἑξῆς : ὅπως εἰς τὰς μηχανάς, τὰς ὁποίας κατασκευάζει ὁ ἄνθρωπος, ὑπάρχουν κατευθυντήριαι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὴν λειτουργίαν τῶν μερῶν, ἐπομένως καὶ τοῦ ὅλου, οὕτω πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχουν (νὰ προῦποτεθοῦν) τοιαῦτα

1. Πρβλ. J. R e i n k e, Die Welt als That. Umriss einer Weltanschauung auf naturwissenschaftlicher Grundlage 1899 κτλ. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον φιλοσοφεῖ καὶ ὁ D r i e s c h, πρβλ. τὸ σύγγραμμά του Philosophie des Organischen. Πρβλ. καὶ O. H e r t w i g, Das Werden der Organismen. Eine Widerlegung von Darwins Zufallstheorie.

κατευθυντήριαι δυνάμεις καὶ εἰς τὰ ὀργανικὰ ὄντα, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ εἶναι σκόπιμα· ὥστε ὅστις νομίζει ὅτι ὁ ὀργανικὸς κόσμος κυριαρχεῖται ὅπως καὶ ὁ ἀνόργανος μόνον ἀπὸ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος αὐτὸς λέγει ἀπίστευτα πράγματα, διότι ἐξηγεῖ σκοποὺς δι' ἀσκόπων δυνάμεων· ἢ σκοπιμότης, μὲ τὴν ὁποίαν λειτουργοῦν ἑκατομμύρια κύτταρα εἰς ἓνα ὀργανισμόν καὶ ἢ σκοπιμότης μὲ τὴν ὁποίαν τὸ ἀπλοῦν κύτταρον δυχοτομεῖται, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον διὰ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ὑπάρχουν ἀγωγεῖς (δυνάμεις κατευθύνουσαι) τῆς ἐνεργείας, ἀγωγεῖς διάφοροι ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς ἐνεργείας εἰς τὸν ὀργανισμόν. Τοὺς ἀγωγεῖς αὐτοὺς ὀνομάζει ὁ R e i n k e «ἐπικρατοῦντα» (Dominanten) (ὁ D i e s c h τοὺς ὀνομάζει «ἐντελεχείας», οἱ βιοκρατικοὶ «δύναμιν βιοτικὴν» - vis vitalis κτλ.) καὶ τοὺς φαντάζεται ὡς τὰ προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ πνεύματος (τοῦ νοῦς) μὲ ἓνα ὠρισμένον εἶδος ἐνεργείας ἀπὸ τὰ διάφορα εἴδη ἐνεργειῶν εἰς τὸν ὀργανισμόν. Καταλήγει λοιπὸν εἰς τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ἡ σκοπιμότης εἰς τὸν βιολογικὸν κόσμον προϋποθέτει ἓνα ἀνώτατον δημιουργὸν νοῦν, τὸν θεόν, καὶ πρεσβεύει τὸν λεγόμενον θεϊσμόν, ἤτοι τὴν διδασκαλίαν ὅτι ὑπάρχει θεὸς προσωπικός, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ἔξω τοῦ κόσμου, μ' ὅλα ταῦτα ζῆ καὶ πλησίον αὐτοῦ καὶ τὸν καθορίζει· ὁ κόσμος εἶναι ἔργον τοῦ θεοῦ, λέγει, διότι αὐτὸς κυριαρχεῖ τῆς ἐνεργείας καὶ χρησιμοποιεῖ αὐτήν, ὁ κόσμος εἶναι τὸ ἔργον τοῦ νοῦς.

Τελείως διάφορον φιλοσοφίαν ἀποκτᾷ ὁ O s t w a l d ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτὸς καταλήγει εἰς μίαν τελείως ἐνιστικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου (1). Παραβάλλει τὰς φυσικοχημικὰς σχέσεις τῆς λεγομένης ἀνοργάνου καὶ ὀργανικῆς φύσεως καὶ δεικνύει τὴν συγγένειαν καὶ τὴν ταυτότητα τῶν δύο, παραδέχεται λοιπὸν ὅτι εἰς ὅλην τὴν φύσιν ἰσχύουν αἱ αὐταὶ δυνάμεις· ἢ συνείδησις, τὸ ὑψίστως ἐξελιχθὲν τοῦτο, λέγει, ὄργανον τῆς ζωϊκῆς ἐνεργείας, ἢ διανόησις, ἢ συγκινητικότης, ἢ θέλησις εἰ-

1. Πρὸβλ. W. O s t w a l d, Überwindung des wissenschaftlichen Materialismus (Vortrag 1895) καὶ Vorlesungen über Naturphilosophie.

ναι, λέγει, ὅπως καὶ αἱ ἀπλαῖ φυσιολογικαὶ καὶ χημικαὶ δυνάμεις (θερμότης, ἠλεκτρισμός, χημισμός) μόνον ὠρισμένοι μορφαὶ τῆς δυνάμεως, τῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία κυριαρχεῖ εἰς τὸ Σύμπαν. Ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου παραδέχεται ὁ Ostwald ἐν διακρίσει μὲν ἀπὸ τὸν Reinkes τὴν ἐνιστικὴν ἄποψιν περὶ τοῦ κόσμου, ἐν διακρίσει δὲ ἀπὸ τὸν Haeckel, ὅτι ὁ ὅλος κόσμος εἶναι μόνον ἐνέργεια, καὶ ὄχι ὕλη καὶ ἐνέργεια. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον θεωρεῖ τὸν ὅλον κόσμον μόνον ἐνέργειαν εἶναι, λέγει, τὸ γεγονός ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα τὸν κόσμον διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τὰ ὁποῖα λειτουργοῦν διὰ διαφορᾶς ἐνεργειῶν, διότι πᾶσα ἐργασία βασίζεται ἐπὶ τῆς δευτέρας προτάσεως τῆς θερμοδυναμικῆς : θερμότης δύναται νὰ παράγῃ ἐργασίαν μόνον ἐὰν ὑπάρχουν διαφοραὶ εἰς τὴν θερμοκρασίαν, ὥστε καὶ ἀντιλαμβανόμεθα (ἀποκτῶμεν τὴν πείραν) ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐνέργεια καὶ ὄχι ὅτι εἶναι ὕλη καὶ ἐνέργεια· εἶναι δεδικαιολογημένον, λέγει, ἡ ὕλη νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας : ἡ ὕλη εἶναι δηλαδή μία χωρικῶς συνδιατεταγμένη ὁμάς διαφορῶν ἐνεργειῶν. Ἡ ἐνεργητικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία κανονίζει καὶ ἴλας τὰς βιοτικὰς σχέσεις (καὶ τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν καλλιτεχνίαν) τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὕτη καθορίζει ἐπίσης, λέγει : ἡ μέγιστη ἐργασία νὰ ἐκτελῆται διὰ τῆς (σχετικῶς) ἐλαχίστης ἐνεργείας, οὕτως ὥστε νὰ μὴ γίνῃ ταχεῖα κατανάλωσις τῆς ἐλευθέρως ἐνεργείας, διότι εἶναι μὲν τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἐνεργειῶν σταθερόν, ἀλλὰ ἀκριβῶς συμβαίνει διασκορπισμός τῆς ἐνεργείας, δηλαδή αὔξεις τῆς ἐντροπῆς, τῆς μεταβολῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι μεταστρεπτή.

Αὐτὰ εἶναι τὰ τρία τυπικὰ φαινόμενα τῆς προσπαθείας διὰ ν' ἀνυψωθῆ ἡ φιλοσοφία εἰς ἐπιστημονικὴν περιοπὴν διὰ τῶν φυσιοδιφικῶν ἐπιστημῶν. Ὅτι ἡ κατεύθυνσις αὕτη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὀρθὴ καταδεικνύεται, ὅπως ὑπέδειξα, ἤδη διὰ τοῦ ἀπλοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Haeckel, ὁ Reinkes καὶ ὁ Ostwald καταλήγουν εἰς διαφορῶν γενικὰς ἀπόψεις περὶ κόσμου (εἰς διαφορῶν κοσμοθεωρίας), μᾶλλον ὅτι ἔχουν ὡς βάσιν τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου νὰ ἀναπτύξῃ ὀρθῶς καὶ συνεπῶς τὴν ἀφετηρίαν του· προέρχεται ἀπὸ τὴν δυνατότητα, ἡ

ἐπεξεργασία τῆς ἀφειτηρίας νὰ γίνῃ κατὰ διάφορον τρόπον Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι καὶ αἱ τρεῖς ἐκτεθεῖσαι γενικαὶ ἀπόψεις τοῦ κόσμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσιοδιφίας εἶναι αὐθαίρετοι. Εἶναι αὐθαίρετον ὅτι ὁ Haeckel καὶ ὁ Ostwald κατεσκεύασαν ἐνιστικὴν ἀποψιν περὶ κόσμου βασισθέντες ἐπὶ τῆς ὑλικῆς ὁμοιότητος (ταυτότητος) τοῦ ὀργανικοῦ καὶ ἀνοργάνου· εἶναι αὐθαίρετον, διότι δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οὐδὲ ὁ ἐλάχιστος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι δυνατόν καὶ μεθ' ὅλην τὴν ὁμοιότητα (ταυτότητα) ἐκείνην νὰ παραδεχθῆ κανεῖς τὴν δυαδικὴν ἀποψιν μεταξὺ θεοῦ καὶ ὕλης ἢ καὶ ἐνεργείας. Κατὰ τὸν Haeckel ἀντίκειται εἰς τὴν τοιαύτην ἀποψιν ἡ φυσιοδιφία, διότι δῆθεν κατ' αὐτὴν πρέπει ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχὴ καὶ σῶμα νὰ θεωρηθῆ ὡς προϊὸν ἐξελίξεως ἀπὸ κατώτερα ὀργανικά· ἀλλὰ τὸ γεγονός τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως δὲν ἀποκλείει ἀναγκαίως οὔτε τὴν ψυχὴν οὔτε, ἢ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον, τὸν θεόν, ἢ δὲ γνώμη ἐκείνη τοῦ Haeckel εἶναι ἀπλῆ κατασκευὴ κατὰ πρόθεσιν· ἐκ τῆς γνώμης του ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐνιαῖος κατεσκεύασεν, ἄνευ προηγουμένης ἐρεῦνης τοῦ προβλήματος περὶ ψυχῆς κατὰ τρόπον ἀντικειμενικόν, τὴν λεγομένην ἐνιστικὴν ψυχολογίαν του. Εἶναι ὅμως ἐπίσης αὐθαίρετον ὅτι ὁ Reipke κατέληξεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν δυαδικὴν ἀποψιν περὶ θεοῦ καὶ κόσμου· διότι οὔτε εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναγνωρίσῃ κανεῖς τὴν προϋπόθεσιν του ὅτι εἰς τὴν βιολογικὴν φύσιν παρουσιάζεται πραγματοποιούμενος σκοπός, οὔτε δὲ καὶ εἶναι ἀνάγκη, καὶ ἐὰν παρουσιάζετο ἀκόμη σκοπός (σκοπιμότης) εἰς τὴν φύσιν, ν' ἀποδοθῆ ὁ σκοπός αὐτός εἰς ἓνα νοῦν ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ· ὁ θέλων νὰ κατασκευάσῃ τὸν κόσμον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι δυνατόν ὀρθότατα νὰ παραδεχθῆ ἐπίσης ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν φύσιν παρουσιάζεται ὡς «σκοπός» (κυρίως σκοπιμότης), ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην. Εἰλικρινῶς ὡμίλησε βεβαιότατά ὁ ἄγγλος James Martineau (1805—1900) προτείνων τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν δυαδικὴν ἀποψιν τοῦ κόσμου, διὰ νὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ εἰς τὴν πίστιν (εἰς τὴν θρησκείαν) μία λογικὴ (πραγματικὴ) βῆσις· τοῦτο δὲ καὶ ἔπραξεν αὐτός χωρὶς νὰ μεταχειρισθῆ φυσιοδιφικὰς φρά-

σεις. Τὸ λέγω ἐγὼ ἀντικειμενικώτερα : ἡ βιολογική, φυσιολογική καὶ ἡ χημικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν ὀδηγεῖ εἰς παραδοχὴν θεοῦ καὶ ψυχῆς, ἀλλὰ οὔτε καὶ εἰς ἄρνησιν θεοῦ καὶ ψυχῆς. Εἰς τοῦτο συνίσταται τὸ μεθοδολογικὸν σφάλμα τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἐπεξεργασθῆ μίαν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῇ βάσει (μόνον) τῆς φυσιοδιφίας.

Τὸ δὲ σφάλμα τοῦτο προξενεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἄγνοιαν τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας· εἶναι μεγάλη ἡ ἐπιπολαιότης : ἐπειδὴ εἰς τὴν μέχρι τοῦδε φιλοσοφίαν παρουσιάζονται ὡς ἀντικείμενά της τὰ προβλήματα περὶ θεοῦ, ψυχῆς, ἐλευθερίας τῆς θελήσεως κτλ. ἐξέλαβον οἱ τῆς φυσιοδιφικῆς τάσεως φιλόσοφοι τὰ προβλήματα ὡς τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας καὶ προσεπάθησαν λοιπὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς παλαιὰς ἐκείνας διανοητικὰς κατασκευὰς περὶ τῶν προβλημάτων ἐκείνων νὰ λύσουν αὐτὰ δῆθεν ἐπιστημονικῶς, ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσιοδιφικῶν ἐπιστημῶν· δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι θεός, ψυχὴ κτλ. εἶναι ἀντικείμενα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ αἰσθησιακῶς δεδομένη φύσις καὶ ὅτι νηφαλίως σκεπτόμενοι ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσουν καὶ ἐκεῖνα τὰ προβλήματα (τ' ἀντικείμενα) ἐν πρώτοις αὐτὰ καθ' ἑαυτά· ὥστε δὲν ἀπέφυγαν τὸ σφάλμα τῆς παλαιότερας φιλοσοφίας, ἥλλαξαν μόνον τὴν βάσιν τῶν αὐθαιρέτων διανοητικῶν κατασκευῶν. Ὁ H a e c k e l λέγει ποτὲ ἀρκετὰ δελεαστικῶς : τὸ θέμα τῆς γνησίας καὶ καθαρᾶς φιλοσοφίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ ἐνιαία συναρμογὴ καὶ φρόνιμος ἐξήγησις ὅλων τῶν γενικῶν συμπερασμάτων (ἀποτελεσμάτων) ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης· δυστυχῶς μὲ τελείαν αὐθαιρέσιαν θεωρεῖ ὡς συμπεράσματα ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης μόνον τὰς βιολογικάς, χημικάς καὶ φυσιολογικάς ἀληθείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἔπειτα ζητεῖ ἀπάντησιν ἀπαγωγικῶς (συλλογιστικῶς) δι' ὅλα τὰ ἐπίλοιπα γεγονότα τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Δὲν ἤλθε ποτὲ εἰς τὸν νοῦν τοῦ H a e c k e l ἀλλὰ καὶ τοῦ R e i n k e καὶ τοῦ O s t w a l d νὰ ἐρευνήσουν αὐτοτελῶς καὶ νὰ καταλάβουν αὐ-

τὰ καθ' ἑαυτὰ τ' ἀντικείμενα τῆς συνειδήσεως θεόν, ἠθικὴν, καλαισθητικὴν ἀξιολογίαν, ἔπειτα τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν κτλ. Αἱ παλαιαὶ διανοητικαὶ κατασκευαὶ παρήγαγον τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν (ἔλεγον: τὰ ἔλυον) ἀπὸ μίαν οἰανδήποτε μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν, ὁ H a e c k e l, ἀλλὰ καὶ ὁ R e i n k e καὶ ὁ O s t w a l d τὰ κατασκευάζουν ἐπὶ τῆ βάσει τῆς φυσιοδιφίας. Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς δὲν τίθενται τὰ προβλήματα ὀρθῶς, προξενοῦνται καὶ αἱ παραφρονέσταται ἀϋθαιρεσίαι ἐντὸς τῶν συστημάτων αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἐδῶ νὰ εἰσέλθω εἰς κριτικὴν τῶν ἐκδοχῶν αὐτῶν κατ' ἰδίαν, ἀφοῦ δὲν ὀφείλω νὰ προϋποθέτω κριτήριον· εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ καταδείξω, σύμφωνα μὲ τὸ θέμα μου, πόσον ἀϋθαίρετοι εἶναι αἱ γνῶμαι αὐτῶν ἀκέμη καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου αὐτῶν συστήματος. Ὁ H a e c k e l ἔπρεπε, σκεπτόμενος ὀλίγον τι βαθύτερα, νὰ καταλάβῃ ὁ ἴδιος ὅτι, ἐπειδὴ προσδιορίζει τὴν ὕλην καὶ τὸ πνεῦμα (δύναμιν), μ' ὅλον ὅτι εὐρίσκονται εἰς μίαν ἀρχικὴν ἔνωσιν, μ' ὅλα ταῦτα ὡς δύο ἤδη ἀρχῆθεν ὑπαρχούσας αὐτοτελεῖς ὑπάρξεις, δὲν εἶναι κυρίως «ἐνιστῆς»· ἔλαιον καὶ νερόν, καὶ ὁμοῦ συνυπάρχοντα (ἐντὸς δοχείου), δὲν εἶναι «ἕνα». Ἐπίσης ὅμως καὶ ἡ δυαδικὴ ἀποψις τοῦ R e i n k e κατὰ βάθος παρουσιάζεται ὡς ἕνα διαφημιστικὸν μόνον ὄνομα, διότι τὰ «ἐπικρατοῦντα» (ἢ αἱ «ἐπικρατοῦσαι» δυνάμεις), τὰ ὅποια, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, δὲν εἶναι δυνατόν ποτὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ νὰ ὀδηγοῦν εἰς τὴν παραδοχὴν θεοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν καὶ ὡς ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότης· τότε δὲ ὀδηγοῦν ἢ εἰς τὴν γνῶμην τοῦ H a e c k e l περὶ τῆς ἀρχικῆς μίξεως ὕλης καὶ πνεύματος ἢ εἰς ἕνα ἀληθῆ ἐνισμόν. Τέλος ἡ «ἐνεργητικὴ» λεγομένη τοῦ O s t w a l d, ἐφ' ὅσον δὲν θέλει νὰ συνταυτισθῆ μὲ τὴν ὕλην ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου, εἶναι (ἢ ἔπρεπε νὰ εἶναι) μόνον μία ἄλλη λέξις διὰ τὰ ψυχικὰ ἄτομα (τὰς μονάδας τοῦ L e i b n i z)· ἀλλὰ πάλιν ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ O s t w a l d περὶ ἐνεργείας ἔχει ὡς βάσιν τὴν χωρικὴν συνδιάταξιν (ἐνεργειῶν διαφόρου εἶδους), ἡ παταγώδης διαφήμισις του ὅτι διὰ τῆς ἐνεργητικῆς «ὑ-

περενίκησε τὸν ὕλισμὸν» (Überwindung des Materialismus), εἶναι ἀπάτη ἢ βασίζεται ἐπὶ αὐταπάτης.

Θέλω νὰ καταστήσω φανερωτάτην τὴν αὐθαιρεσίαν, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἀναγκαίως κατὰ τὴν προσπάθειαν, ὅπως λυθοῦν τὰ (παλαιὰ) προβλήματα τῆς φιλοσοφίας μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσιοδιφίας. Ἀναφέρω λοιπὸν καὶ τοῦτο ὅτι ὁ H a e c k e l κατάφερεν εἰς τὴν «ἐνιστικὴν τοῦ ἠθικὴν» τὸ τέχνασμα νὰ θεωρῇ τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὸ ὑπόδειγμα δῆθεν ὄλων τῶν σπονδυλωτῶν ζώων ὡς ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ ἐγωφιλή καὶ κοινωνικὰ αἰσθηήματα καὶ νὰ συμπεράνη ἀπὸ τὸ γεγονός τοῦτο (!) ἓνα «ὀφείλεις» (τὸν «χρυσοῦν νόμον τῆς ἠθικότητος»), καὶ ὅτι ὁ O s t w a l d κατάφερε τὸ τέχνασμα, νὰ εὕρισκῃ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν (τὴν βιολογικὴν) διαρκῶς τελειοποιουμένην ζωϊκὴν μηχανὴν (φυτὰ, ζῶα) πρὸς «φειδωλὴν χρῆσιν τῆς ἐνεργείας» καὶ νὰ συμπεράνη ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ τὴν «κατηγορηματικὴν προσταγὴν» τοῦ «ὀφείλεις νὰ μὴ σπαταλᾷς τὴν ἐνέργειαν». Καὶ οἱ δύο, καὶ ὁ H a e c k e l καὶ ὁ O s t w a l d, δὲν ἐνόησαν ὅτι πρῶτον μὲν εἶναι προβληματικόν, εἰάν ἡ ἐξέλιξις εἰς τὴν φύσιν ἔχει τὸ νόημα τοῦ «διὰ νὰ» (τοῦ σκοποῦ), δεύτερον δὲ ὅτι νόμος φυσικὸς καὶ νόμος ἠθικὸς εἶναι δύο διάφορα πράγματα : Οἱ φυσιοδίφαι αὐτοὶ (ἕκαστος ἕξοχος εἰς τὸ εἶδος του) δὲν ἐνόησαν ὅτι τὸ ὑπάρχον, τὸ πραγματικῶς συμβαῖνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς «ὀφείλεις !»: ὁ σκύλος ἀγαπᾷ τὸν κύριόν του δὲν σημαίνει (δὲν εἶναι) ἀκόμη καθόλου οὔτε ὅτι «ὁ σκύλος ὀφείλει ν' ἀγαπᾷ τὸν κύριόν του !» οὔτε ὅτι ὁ σκύλος ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν κύριόν του ὀφείλε νὰ τὸν ἀγαπᾷ ! Κατὰ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ ἠθικότης συνίσταται εἰς τὰς πράξεις διὰ τῶν ὁποίων διατηρεῖται τὸ εἶδος, διότι αὐτὸ εἶναι ἡ τάσις εἰς τὴν φύσιν, ὠμίλησα ἤδη ἄνωτέρω· δὲν εἰσέρχομαι περισσότερον εἰς τὸ ζήτημα· ἀνήκει εἰς τὰς κατ' ἰδίαν ἐξηγήσεις περὶ τοῦ «ὀφείλεις !» καὶ τῆς βάσεώς του κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος (1).

1. Πρβλ. τὸ βιβλίον μου : «Φιλοσοφία. Γενικὴ ἀποψις τοῦ κόσμου. ἡ κοσμοθεωρία» 1950.

γ) Αἱ τάσεις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν θεωρουμένην ὡς (ὑποθετικὴν) συμπλήρωσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν.

Ἡ κριτικὴ τάσις, εἰς ὅλας τὰς μορφάς της (¹), καταπολεμοῦσα τὴν παλαιὰν μεταφυσικὴν καὶ τὸν ὕλισμόν, εἶχε περιορίσει τὴν φιλοσοφίαν εἰς εἶδος γνωσεολογίας ἢ γνωσεολογικῆς μεταφυσικῆς. Ἐξ ἄλλου πάλιν ἡ κατασκευὴ τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἐκείνην, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶχεν ἀρνηθῆ τὴν ὑπαρξίν θεοῦ καὶ ψυχῆς ἢ εἶχεν ἐξηγήσει θεὸν καὶ ψυχὴν ἀυθαιρέτως ἢ δὲν εἶχεν ἱκανοποιήσει μὲ τὴν ἐξήγησίν της τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν. Παρουσιάζεται λοιπὸν τώρα καὶ ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς φυσιοδιφικῆς τάσεως : γίνεται προσπάθεια διὰ νὰ δοθῇ κῦρος εἰς τὸν ὅλον ἀνθρώπινον πνευματικὸν βίον, γίνεται προσπάθεια διὰ νὰ καταρτισθῇ ἓνα σύστημα ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν γνώσεων, ἓνα σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας τοῦ πνεύματος· οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν τοιαύτην φιλοσοφίαν λέγουν ὁμως ἐπίσης ὅτι τὸ σύστημα αὐτὸ θὰ ἔχη μόνον ὑποθετικὸν χαρακτῆρα.

Ἡ νέα αὐτὴ προσπάθεια βασίζεται, ἀδιάφορον ἂν ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως, ἐπὶ τῶν ἐπομένων σκέψεων : ὁ Kant εἶχε δίκαιον ἀρνούμενος τὸ δυνατόν μιᾶς μεταφυσικῆς (τοῦ ἐκεῖθεν τῆς πείρας, transcendent), ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀφορᾷ κατ' οὐδένα τρόπον τὸ δυνατόν ἐνὸς συστήματος τῶν γνώσεών μας, τὸ δὲ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἡ φιλοσοφία, μία γενικὴ ἀποψις τοῦ κόσμου· κατὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν ὡς θέμα τίθεται ἡ κατανόησις τῆς πραγματικότητος δι' εὐρέσεως τῆς ἐσωτερικῆς συναρμογῆς αὐτῆς. Ὁ F e c h n e r τὸ ἐκφράζει, ὡς φαίνεται, σύντομα, λέγων ὅτι τὸ θέμα τῆς τοιαύτης φιλοσοφίας εἶναι τὸ νὰ γενικεύσῃ δι' ἐπαγωγῆς καὶ ἀναλογίας καὶ φρονίμου συναρμογῆς ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουν αἱ διάφοροι ἐπιστῆμαι κατ' ἰδέαν. Θεωρεῖται δὲ ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ὡς πραγμα-

1. Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 69.

τικὸν πᾶν ὅ,τι γενικῶς δίδεται, π.χ. καὶ ὁ θεός, ἀφοῦ εἶναι περιε-
χόμενον τῆς συνειδήσεως. Ὡστε ἡ κατεύθυνσις αὐτῆ δὲν θέλει
π.χ. οὔτε τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ νὰ ἐξακριβώσῃ οὔτε καὶ ν' ἀρνη-
θῆ τὸν θεόν, λαμβάνει ὑπ' ὄψιν μόνον ὅ,τι εἰς τὴν συνείδησιν
γίνεται ἐπαισθητὸν περὶ θεοῦ.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῶς
ἔθεσαν ὁ *Lotze*, ὁ *Fechner*, ὁ *W. Wundt* καὶ
ὁ *Sprenger* τὸ θέμα των, θέλοντες νὰ ἐπεξεργασθοῦν μίαν
ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν.

Ὁ *H. Lotze* (1817—1881) ἀποτελεῖ κυρίως, οὕτως
εἰπεῖν, τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸν παλαιὸν τρόπον «ἐπεξεργασίας φι-
λοσοφίας» εἰς τὴν πρόθεσιν τῆς κατευθύνσεως, τὴν ὁποίαν ἀνα-
φέρω ἐδῶ· διότι κυρίως προσπαθεῖ, ὅπως τὸ ἔπραξε πρὶν π. χ.
ὁ *Herbart*, νὰ διασκεφθῆ τὴν πεῖραν. Διακρίνω
τρεις ἀφετηρίας, κυρίως τρεῖς βάσεις τῶν διδαγμάτων τοῦ *Lo-
tze*, διὰ νὰ κατορθώσω νὰ ἐκθέσω συστηματικῶς ὅ,τι αὐτὸς
λέγει ἐν χαλαρᾷ συναρμογῇ⁽¹⁾. Πρῶτον παρατηρεῖ τὸν βίον (τὴν
ζωὴν)· εὕρισκει ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει παντοῦ μηχανικότης,
δηλαδὴ ὄχι μόνον τὰ ἀνόργανα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀργανικὰ εἶναι μηχαν-
ικὰ συστήματα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει καὶ ὤθησις
διὰ θελήσεως, ὁ μηχανισμὸς δὲν ὑπάρχει ἐδῶ μόνος, δὲν εἶναι
δὲ καὶ τὸ κυριώτερον, τὸ κυριώτερον εἶναι ἡ βούλησις· ὥστε
πρέπει, λέγει, ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ βουλευτικαὶ ὤθησεις, νὰ γίνῃ
ἀναγκαίως παραδεκτὸν, ὅτι εἰς τὸν κόσμον πραγματοποιοῦνται
ἀξίαι. Δεύτερον, παρατηρεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ καταλήγει εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα: πρέπει, λέγει, νὰ
γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι διὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει κῦ-
ρος μία ἀνεπιφύλακτος ὑποχρέωσις, πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸν
ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἠθικῆς ἐνεργείας κα-
θορίζεται ἀπὸ ἰδεώδη, τὰ ὁποῖα ὑποχρεώνουν ἀπολύτως, ἀνεπι-
φυλάκτως· τὰ ἰδεώδη αὐτὰ συνοψίζονται εἰς τὴν λέξιν «καλὸν»

1. Πρβλ. *Lotze*, πρὸ πάντων *Mikrokosmos. Ideen zur Ge-
schichte und Naturgeschichte der Menschheit*, τρεῖς τόμοι, καὶ *Sys-
tem der Philosophie*.

**Μελενοπούλου*. Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν

(ἀγαθόν)· ἐπιδιώκει μὲν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐνεργείας του τὴν εὐτυχίαν του, αὐτὸ δὲ εἶναι καὶ ἀναγκαῖον, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο καταληπτὸν «πρὸς τίνα σκοπὸν ὀφείλει νὰ συμβαίῃ κάτι εἰς τὸν κόσμον»· ἀλλὰ ἡ εὐτυχία δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς κάτι τὸ αὐθαίρετον καὶ ἀτομικόν· ὑπάρχει ἡ συνείδησις, λέγει, ἡ ὁποία μᾶς διδάσκει ὅτι σχέσεις τινὲς τῶν πραγμάτων καὶ γεγονότα τινὰ ἔχουν ἀξίαν ἢ δὲν ἔχουν ἀξίαν ἀσχέτως πρὸς τὴν θέλησιν (τὴν αὐθαιρεσίαν) τοῦ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπου· δηλαδή τὸ καλὸν καὶ ἡ εὐτυχία συνδέονται στενῶτα. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουν, λέγει ὁ *Lotze*, εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας, μολονότι εὐρίσκουν εἰς τὴν πεῖραν τὴν παρακίνησιν πρὸς ἐξέλιξιν, κατὰ δὲ τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν πρόκειται περὶ ἐπιτεύξεως ἑνὸς σκοποῦ τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκριβῶς ὄχι ἓνα αὐθαίρετον προσωπικόν, ἀλλὰ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ἀπόλυτον εὐτύχημα. Ὁ *Lotze* παρατηρεῖ, τρίτον, τὴν ὑπαρξιν, τὸ ὄν· ἐρωτᾷ: τί σημαίνει, ὅταν λέγεται ὅτι ἓνα πρᾶγμα ὑπάρχει (εἶναι)· ἀπαντᾷ: δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίῃ ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑποπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψιν, διότι ἡ ὑπαρξις εἶναι ἀσχετος πρὸς τὸ εἶναι γίνεται ἢ ὄχι ἀντιληπτὴ· δὲν εἶναι ὅμως ἐπίσης δυνατὸν νὰ σημαίῃ ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει ἀπολύτως, διότι μία ὑπαρξις τελείως χωρὶς σχέσεις, χωρὶς χῶρον, χωρὶς χρόνον, χωρὶς ἐνέργειαν θὰ ὁμοιάζε μετὰ τὸ μὴ ὑπάρχον (πρὸς μὴ ὑπαρξιν)· ἡ ἐννοια τῆς ὑπαρξεως, τοῦ ὄντος, πρέπει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πραγματικότητος νὰ καθορισθῇ μᾶλλον ὡς συσχέτισις, πρέπει δὲ ἡ συσχέτισις αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματικὴ, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διακριθῶν τὰ πράγματα ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς διανοητικὰς εἰκόνας των· ἡ πραγματικὴ δὲ σχέσις, ἡ γνωστὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἡ ἀμοιβαία δρᾶσις (ἡ ἀλληλενέργεια), ὥστε πρέπει αὕτη νὰ κατανοηθῇ καὶ ἰδού, λέγει, πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι ἡ μεταβολή, τὴν ὁποίαν προὔποθέτομεν εἰς τι πρᾶγμα, εἶναι κατ' ἀμεσον τρόπον πάθημα ἑνὸς ἄλλου, διότι ἄλλως ἡ μετάδοσις (μεταβίβασις) τοῦ συμβάντος ἢ τῆς μεταβολῆς ἀπὸ τὸ ἓνα πρᾶγμα εἰς τὸ ἄλλο δὲν θὰ ἦτο διανοητή· ὅταν συνήθως λέγεται ὅτι τὸ πρᾶγμα Α ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ πράγματος Β, αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη μόνον τὴν σημασίαν ὅτι εἰς

τὴν μεταβολὴν εἰς τὸ Α ἀνταποκρίνεται μία μεταβολὴ εἰς τὸ Β, αὐτὸ δὲ εἶναι δυνατὸν μόνον ἐὰν γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι κεχωρισμένα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ὅτι δὲν κολυμποῦν, οὕτως εἶπειν, ἐν τῷ κενῷ αὐτοτελεῖ, ἀλλὰ ὅτι εἶναι ἐνότητες πεπερασμένα μὲν, συνυπάρχουσαι ὅμως καὶ ἐν μιᾷ οὐσιαστικῇ κοινωνίᾳ τῶν φύσεών των, ἤτοι ὅτι εἶναι μέρη μιᾶς καὶ μόνης ἀπείρου οὐσίας, ἣ ὁποία περιέχει αὐτά· τότε δὲ ἀλληλενέργεια (ἀμοιβαία δραῖσις) σημαίνει ὅτι ἡ μεταβολὴ εἰς τὸ Α ἐπιδραῖ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ κόσμου (τῆς ἀπείρου ἐκείνης οὐσίας), ἣ ὁποία ἀντενεργεῖ (ἀντεπιδραῖ) εἰς τὸ Β ὡς β'· ἐννοεῖται ὅτι μένει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀκατάληπτον πῶς τοῦτο συμβαίνει· μόνον τόσον εἶναι βέβαιον, ὅτι δηλαδὴ μία τοιαύτη ἀλληλενέργεια εἶναι μόνον τότε δυνατή, ἐὰν προϋποτεθῇ, ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ψυχικαὶ οὐσίαι (ψυχικὰ ὄντα), πνευματικὰ ὄντα, ἀφοῦ καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἀλλαγὴν (μεταβολὴν) τῶν καταστάσεων τὸ πρᾶγμα μένει μᾶλα ταῦτα μία ἐνότης· ὥστε πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι πᾶν πραγματικὸν εἶναι πνευματικόν (ἢ μοναδολογία τοῦ Leibniz). Κατὰ τοιοῦτον τρόπον κατέληξεν ὁ Lotze εἰς μεταφυσικὰς ἀρχάς, λαμβάνει δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ περιεχόμενα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ τὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας καὶ λέγει λοιπόν: ἡ οὐσία, ἣ ὁποία περιλαμβάνει τὰ πάντα, τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἀπειρον, εἶναι ὁ προσωπικὸς θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι ὡς ἐνότης, αἰωνιότης πανταχουπαρουσία καὶ παντοδυναμία μὲν ἡ βᾶσις (ὁ λόγος) τῆς πραγματικότητος τοῦ πεπερασμένου, ὡς σοφία, δικαιοσύνη, καὶ ἀγιοσύνη δὲ ὁ λόγος (ἡ βᾶσις) τῆς ἠθικότητος· ὁ θεὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἀξία, ὁ δὲ μηχανισμὸς τοῦ κόσμου εἶναι μόνον τὸ ὄργανον τῶν προθέσεων τοῦ θεοῦ· ὁ μηχανισμὸς αὐτὸς εἶναι μόνον ἐξωτερικὸς θεωρούμενος ἐννομία (νόμος φυσικός), πρᾶγματι εἶναι κατηρητισμένος πρὸς ἐκπλήρωσιν σκοπῶν.

Καὶ ὁ F e s c h n e r προσπαθεῖ ν' ἀναπτύξῃ σύστημα περιεκτικὸν ὅλων τῶν γνώσεών μας περὶ κόσμου ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βᾶσει μιᾶς περιεσκεμμένης χρήσεως τῶν συμπερασμάτων τῶν κατ' ἰδίαν ἐρευνῶν. Ὁ Φέχνερ (1801—1887) διεκρίθη μεγάλως εἰς τὴν ψυχολογίαν: προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ τὴν σχέσιν τῆς ἐντατικότητος τῆς αἰσθήσεως μετὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ

εὗρηκε τὸν νόμον, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὠνόμασε τὸν «νόμον τοῦ W e b e r» (1) καὶ ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ W. W u n d t καὶ ἄλλων ἐποικοδομηθείσης καὶ περαιτέρω ἀναπτυχθείσης πειραματικῆς ψυχολογίας· προσεπάθησε δὲ νὰ θεμελιώσῃ πειραματικῶς καὶ τὴν καλαισθητικὴν (2). Τὸ θέμα μου ἔδῳ εἶναι ἡ προσπάθειά του πρὸς ἐπιστημονικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα (3). Ὁ F e c h n e r λοιπὸν εὗρισκει, πρῶτον, ὅτι ἡ γῆ καὶ κατὰ σχῆμα καὶ κατὰ ὑλικόν, ἐπίσης καὶ κατὰ τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἐνέργειάν της, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὸν (ἀναγκαῖον) μέρος τοῦ ὅλου· μάλιστα δὲ παρουσιάζει, λέγει, τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς τὸ σῶμα μας, ἡ γῆ ἐγκλείει δηλαδὴ ἀτομικὰς ιδιότητας, ἀντεπεξέρχεται σχετικῶς αὐτοτελῆς ἀπέναντι ὁμοίων ὄντων, δέχεται ἐνεργείας (ἐπηρεάζεται) ἔξωθεν καὶ διὰ τῶν ἐρεθισμῶν αὐτῶν ἀναπτύσσει ἑαυτήν, ἀλλάσσει κατὰ τὰ καθ' ἕκαστα, μένει ὅμως ὡς ὅλον ἢ ἰδέα κτλ. Ἐὰν ὅμως παραδεχόμεθα π.χ. εἰς τὰ ζῶα ψυχικὸν βίον, λέγει, διότι συμπεραίνομεν αὐτὸ ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων των μὲ τὰς ἀνθρωπίνους ἐκφραστικὰς κινήσεις, τότε δὲν ὑπάρχει λόγος, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅτι καὶ ἡ γῆ εἶναι ἔμψυχος. Ὅλα λοιπὸν τὰ οὐράνια σώματα εἶναι ἔμψυχα, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά. Ὁ Φέχνερ ἔξακριβώνει, δεύτερον, ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον γεννῶνται ποικίλα αἰσθήματα, συναισθήματα, παραστάσεις καὶ δια-

1. Πρὸβλ. F e c h n e r, Elemente der Psychophysik, 2 μέρη, 1860.

2. Πρὸβλ. F e c h n e r, Zur experimentellen Aesthetik, 1841, καὶ Vorschule der Aesthetik, 2 μέρη, 1876.

3. Πρὸβλ. F e c h n e r, Das Büchlein vom Leben nach dem Tode, 1836, Über das höchste Gut, 1846. Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen, 1848, Zentavesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits 1851, Über die physikalische und philosophische Atomenlehre, 1855, Über die Seelenfrage, ein Gang durch die sichtbare Welt, um die unsichtbare zu finden, 1861, Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht, 1879. Τὸ τελευταῖον τοῦτο βιβλίον τοῦ Φέχνερ εἶναι οὕτως εἰπεῖν, ἡ σύνοψις τῶν διδασκαλιῶν του.

νοήματα, παράγουν δὲ τὰ μὲν τὰ δὲ ἢ ἀπωθοῦνται· πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι, λέγει, ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν μίαν κοινὴν συνείδησιν, ἐν τῇ ὁποία ἐκεῖνα διενεργοῦνται. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εἶναι ἀναγκαία, λέγει, διότι δὲν πρόκειται περὶ μονομερῶν (κεχωρισμένων) παραστάσεων, διανοημάτων, αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων, ἀλλὰ περὶ μιᾶς συνεχείας ἐν τῇ συνειδήσει, ἐν τῇ ψυχῇ, δηλαδὴ αὐτὰ δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ, εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ ψυχὴ ἄνευ σώματος. Τώρα ἀναπτύσσει ὁ F e c h n e r τὸ σύστημα του· τὸ ὅλον τοῦ κόσμου (τὸ σύμπαν) εἶναι ἓνα ἐν ἑαυτῷ συνεχόμενον, ἐνιαῖον ψυχοφυσικὸν ὅλον, τοῦ ὁποίου ἡ τελευταία καὶ ἡ ὑψίστη πραγματικότητα, ἡ ὑψίστη ἐνότης τῆς συνειδήσεως, εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ ἀπλουστάτη τ' ἄτομα· τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἓνα ψυχοφυσικὸν οἰκοδόμημα συνιστάμενον ἀπὸ κύκλους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐγγεγραμμένοι ὁ ἓνας ἐντὸς τοῦ ἄλλου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ μικρότεροι εἶναι τὰ φυτὰ, τὰ ζῷα, ὁ ἄνθρωπος, ὁ μεγαλύτερος ἡ γῆ καὶ ὁ τελευταῖος καὶ μέγιστος ὁ θεός· οἱ μικροὶ κύκλοι ἔχουν γνῶσιν μόνον τοῦ ἑαυτοῦ των, οἱ δὲ μεγαλύτεροι καὶ παντὸς ὅ,τι ἐγκλείουν, ὁ δὲ θεὸς ὅλων γενικῶς. Ὁ θεὸς εἶναι λοιπὸν ἡ ὑψίστη καὶ γενικὴ ἐνότης τῆς συνειδήσεως, ὡς δευτέρα βαθμὶς τῆς γενικότητος ἀκολουθοῦν αἱ συνειδησιακαὶ ἐνότητες τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῆς γῆς, διότι εὐρίσκονται πλησιέστατα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ θεοῦ (ὑπόκεινται πλησιέστερον εἰς τὴν συνείδησιν αὐτήν), ὡς τοιαύτη δὲ βαθμὶς ὑπάρχει ἡ συνειδησιακὴ ἐνότης τῆς γῆς ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὰς ἐντὸς ἀλλήλων ὑποκειμένας συνειδησιακὰς ἐνότητας τῶν ἀνθρώπων, τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ συνειδησιακαὶ αὐταὶ ἐνότητες δὲν εἶναι κεχωρισμέναι· ἡ μία μεταβαίνει εἰς τὴν ἄλλην· ἡ ἐπίγειος ἡμῶν ζωὴ εἰσέρχεται εἰς μίαν περαιτέραν καὶ ἄνωτέραν ζωὴν καὶ συμμετέχει ταύτης, τὸ δὲ πνεῦμα ἡμῶν ἀναγεννᾶται μετὰ τὸν θάνατον ἐν τῷ ἄνωτέρῳ πνεύματι, ἐν τῷ ὁποίῳ ἤδη καὶ τώρα σχετικῶς εὐρίσκεται, ὥστε καὶ ὑπάρχει καὶ περαιτέρω, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἀθανασία καὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς· συντόμως· τὸ σύμπαν εἶναι τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, ὁ δὲ θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἕνεκα τούτου τείνει μὲν ὁ ἄνθρω-

πος κατὰ τὴν ἐνέργειάν του πρὸς εὐτυχίαν καὶ ἡδονήν, ἀλλὰ κυρίως πρόκειται περὶ ἐπιτυχίας, τῆς μεγίστης ἡδονῆς, τῆς μεγίστης εὐτυχίας διὰ τὸ σύνολον τοῦ κόσμου· ὁ σκοπὸς τοῦ κόσμου εἶναι νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ἡδονῆς.

Οἱ κυριώτεροι φιλόσοφοι τῆς κατευθύνσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεξεργάζομαι ἔδῳ, εἶναι ὁ *W u n d t* καὶ ὁ *S p e n c e r*.

Ὁ *W. W u n d t* (1832 – 1918) οἰκοδομεῖ τὸ σύστημά του ἐπὶ τῶν δύο ὑπ' αὐτοῦ διακρινομένων κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν: ἐπὶ τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας παραλαμβάνει τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελίξεως· εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου διεξαχθείσας φυσιολογικὰς πειραματικὰς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας⁽¹⁾ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ λεγομένη ψυχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μία λειτουργία, ὡς τὸ σύνολον ὅλων τῶν ψυχικῶν συμβαινόντων καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ὑλικῶν συμβαινόντων, ὡς τὸ παράλληλον συμβάν πρὸς τὰ ὑλικά συμβαινόντα ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ γενικῶς ἐν τῷ νευρικῷ συστήματι. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι, ὡς φαίνεται, λέγει, εἶναι ἀναπόφευκτος ἡ ἐκδοχὴ, ὅτι μία ἀρχικὴ ἐνέργεια, μία θέλησις, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν περαιτέρω φαινομένων. Ἐκ τῶν εἰδικῶν ἐρευνῶν του περὶ τῆς ἠθικότητος⁽²⁾ παραλαμβάνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος τείνει πρὸς σκοπὸν, ἔχει ὡς σκοπὸν τὸν «ἀνθρωπισμὸν» καὶ ὅτι ὁ κατ' ἰδίαν ἀνθρώπος εἶναι ἓνα μέρος ἐνὸς μεγαλυτέρου γενικοῦ πνευματικοῦ βίου, μιᾶς «γενικῆς (κοινῆς) θελήσεως». Ἐπὶ τοιούτων βάσεων ἐπεξεργάζεται ὁ *W u n d t* ἔπειτα ἓνα φιλοσοφικὸν σύστημα ὡς μίαν (ὑποθετικὴν) συμπλήρωσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ θέλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅπως λέγει, καὶ τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου⁽³⁾.

1. Πρὸβλ. *W. W u n d t*, *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele*, 1863, *Grundzüge der physiologischen Psychologie* 1874 καὶ *Grundriss der Psychologie* (αἱ χρονολογίαι ἀφοροῦν τὴν πρώτην ἐκδοσιν).

2. Πρὸβλ. *W. W u n d t*, *Ethik, eine Untersuchung der That-sachen und der Gesetze des sittlichen Lebens*, 1886.

3. Πρὸβλ. *W. W u n d t*, *System der Philosophie*, 1889.